

HUMANİTAR VƏ SOSIAL ELMLƏR BÖLMƏSİ

UOT – 930

Nizami Süleymanov
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, tarix ü.e.d., dosent
e-mail: nizamisuleymanov@mail.ru

AZƏRBAYCAN SƏFƏVİ DÖVLƏTİNİN TİCARƏT SİYASƏTİ

Məqalədə Səfəvilər dövründə ölkə iqtisadiyyatının çox mühüm və gəlirli sahələrindən biri kimi ticarətin inkişafına dövlət qayğısı, I Şah İsmayılın bir sıra fərmanları ilə ticarətin inkişafına mane olan vergilərin aradan qaldırılması, I Şah Təhmasibin dövründə karvan yolları, keçidləri və şəhər bazarlarında tacirlərdən alınan tamğa vergisinin aradan götürülməsi, I Şah Abbasın vergi siyasətinin daxili və xarici iqtisadi əlaqələrə göstərdiyi müsbət təsiri, həmçinin karvan yollarının, karvansaraların normal fəaliyyət göstərməsi və təhlükəsizliyinin təmin edilməsi sahəsində həyata keçirdiyi tədbirləri, I Şah Səfinin daxili bazarlarda ticarətin tənzimlənməsi ilə əlaqədar verdiyi qanunları, ipək ticarəti üzərində qoyulmuş inhisar hüququnu ləğv etməsi, II Şah Abbasın dövründə ticarətin inkişaf etdirilməsi sahəsində dövlətin yeritdiyi düzgün siyasət dövrün mənbələri və mövcud ədəbiyyatlar əsasında təhlil edilmişdir.

Səfəvilər dövründə ticarət ölkə iqtisadiyyatının çox mühüm və gəlirli sahələrindən biri olduğundan, dövlət daxili ticarət məsələlərinə və xarici iqtisadi əlaqələrin inkişaf etdirilməsinə xüsusi diqqət yetirirdi. Səfəvilər elə hakimiyyətlərinin ilk çağlarından Azərbaycanın iqtisadi inkişafı yolunda əngələ çevrilən bir sıra maneələrlə üzləşmişdilər. Hələ XIII yüzilliyin ortalarında monqollar tərəfindən tətbiq edilən və bazara satış üçün çıxarılan məhsullara görə tacirlərdən alınan tamğa vergisinin [1, s.216-233] XV yüzilliyin II yarısında Uzun Həsən tərəfindən yarıbayarı azaldılması [2, s.321] ehtimal olunsada, dövlət xəzinəsinə böyük gəlir gətirən bu vergi XVI yüzilliyin 60-cı illərinin ortalarına qədər qalmaqda davam etmişdi. Tamğa vergisi ilə yanaşı iqtisadiyyatın bir çox gəlir sahəsinin monqol çağından tətbiq edilən iltizama verilmə sistemi də sənətkarlıq və ticarətin inkişafını ləngidirdi.

Naməlum Venesiya tacirinin qeydlərinə görə, I Şah İsmayıl hakimiyyətinin (1501-1524) ilk illərində Təbrizdəki şəhər bazarında dükən sahibi olan hər tacirdən alqı-satqıya görə bir dükat, yaxud altı aspiri, sənətkarlardan isə vəziyyətlərinə görə vergi alırdılar. Bundan başqa, Təbrizə satış üçün mal gətirən xristian tacirlərindən mallarının dəyərinin 10/100-u qədər, müsəlman tacirlərindən isə mallarının dəyərinin 5/100-i qədər gömrük rüsumu alınır. Təbrizdən başqa şəhərə keçib gedən tacirlər mallarını bu şəhərdə çəkdirdilərsə, malın dəyəri və çəkisinə görə gömrük ödəyirdilər. Şəhərdən keçib getmək istəyən tacirin malı qiymətli olarsa, habelə mallarının ümumi dəyəri 40-45 dükata çatarsa, daha az gömrük alınır [3, s.386-387]. Tacirin yazdığına görə, şəhərdə toplanan vergilər müqatiyəyə (iltizama) də verilirdi. Məsələn, Təbrizdə vergilərin yığılmasını müqatiyəyə götərən Qənbərali hər il 60 min dükat mənfəət əldə edirdi [3, s.388-387].

Qeyd etmək lazımdır ki, iltizam sistemi və bir çox başqa amillərin daxili bazarın inkişafına və xarici ticarət əlaqələrinin genişlənməsinə mane olması dövlətin iqtisadi maraqlarına qətiyyətlə uyğun gəlmirdi. Elə buna görə də I Şah İsmayıl ölkənin paytaxtı olan Təbriz şəhərində ticarətin canlanmasına və inkişafına mane olan səbəblərlə ciddi maraqlanmış, onların bəzilərinin aradan qaldırılması ilə bağlı fərmanlar vermişdi. I Şah İsmayılın 5 oktyabr 1509-cu il fərmanından aydın olur ki, Hü-

seyin bəy Lələnin maaş müqabilində rəsm-ül-himayə adı ilə Təbriz tacirlərindən aldığı vergi şahın tacirlərə sədəqəsi olaraq ləğv edilmişdi. Həmin fərmanda deyilirdi: “Bundan sonra məzkur camaatdan bir dinar da tələb edilməsin” [4, s.311]. I Şah İsmayıl 1514-cü il yanvarın 12-də Təbrizin Qeysəriyyəsinə (örtülü bazar) dair fərmanında isə göstərilir ki, Xacə Şahəlivə Xacəxan Bəzzazın dükanlarında qayda əsasında “ixracatı ilə gündə 30 Təbriz dinarı alsınlar və bunun azlığına-çoxluğuna baxmadan onlara artıq zəhmət verməsinlər” [4, s.312].

Göründüyü kimi, keçmişdən qalan bir sıra vergi və mükəlləfiyyətlər XVI yüzillikdə də daxili bazarların formalaşması prosesinə və fəaliyyətinə ciddi mane olurdu. Ancaq I Şah İsmayıl məhdud miqyaslı fərmanları ilə ticarətin inkişafına mənfi təsir göstərən bu maneələri tamamilə aradan qaldıra bilmədi.

XVI yüzilliyin 30-50-ci illərində Osmanlı-Səfəvi savaşlarının ölkə iqtisadiyyatına vurduğu ziyan və tamğanın mövcudluğu nəticəsində ticarətin, sənətkarlığın getdikcə çökməsi dövlətin iqtisadi maraqları ilə uzlaşmır və xəzinə tədricən əsas gəlir qaynaqlarından məhrum olaraq boşalırdı. I Şah Təhmasib (1524-1576) yeni iqtisadi siyasət xəttinə uyğun olaraq ticarəti inkişaf etdirməklə, xəzinənin gəlir qaynaqlarını formalaşdırmaq üçün ilk növbədə tamğa vergisinin ləğvini zəruri hesab etmiş və 1565-ci il martın 16-da bu barədə fərman vermişdi. Fərmana əsasən karvan yolları, keçidləri və şəhər bazarlarında tacirlərdən alınan tamğa vergisi aradan götürülürdü. Təbrizin cümə məscidinin divarına həkk olunmuş həmin fərmanda göstərilirdi ki, şah yuxusunda Sahibi-Əzzamanı (on ikinci imamı) görmüş və o, şahı bildirmişdir ki, çox yaxşı iş görüb bu tamğanı bağışlamısan və qalanını da bağışla. Və şah Sahibi-Əzzamanın əmri ilə fərman verdi. Və bu fərmanda deyilir ki, Məmaliki Məhrusənin (dövlət və ya şah tərəfindən qorunan ölkələrin – N.S.) bir çox yerlərində, o cümlədən Azərbaycan, İraq, Fars, Xorasan, Şiraz və Gilanda qızıl və gümüş zərb edilən zərbxanalardan alınan tamğaları 14 Məsum həzrətlərinə hədiyyə etdim və bundan sonra bütün Təbriz darüssəltənəsi, Ərzurum və İraq yollarından toplanılmalı olan və əvvəlki illərdən qalan 3885 dinarın alınmasını qadağan etdim.

Qeyd etmək lazımdır ki, ləğv edilən verginin miqdarı haqqında mənbələrdə müxtəlif rəqəmlər verilmişdir. Belə ki, dövrün bir çox tarixçilərinə görə ləğv olunan tamğa vergisi 30 min tümən, İsgəndərbəy Münşiyə görə isə min tümən məbləğində idi. Qazi Əhməd Qumidə Məmaliki-Məhrusə ərazisində I Şah Təhmasibin imamlara və başqa müqəddəs adamlara ehsan olaraq 30 min tümən məbləğində tamğanı əhaliyə bağışladığını bildirmişdir. O göstərir ki, “bu barədə qanunnamə (pərvanə) də yazılmış və ölkənin hər tərəfinə göndərilmişdir. Və əmrə görə fərman daş üzərinə həkk edilmişdir. Dünyanın sultan və xaqanlarının heç biri camaata bu cür mərhəmət göstərməmişdir” [5, c.1, s.449-450]. Qazi Əhməd Qumi hicri 994-cü (1585-1586) ildə də fərmanın qüvvədə olduğunu və ona əməl edildiyini qeyd etmişdir. Müəllif həmin fərman əsasında yoxsulların xəzinəyə borclarından azad olunduğunu, əksər şəhərlərin əsnaf və sənətkarlarından alınan vergilərin ləğv edildiyini, şəriətə uyğun olaraq qumarxana və şərabxanaların bağlanaraq, onlardan nağd pul alınmasına son qoyulduğunu göstərmişdir [5, c.1, s.449-450].

Səfəvi dövləti tarixinin əsas tədqiqatçılarından olan O.Ə.Əfəndiyev tamğanın şəhər əhalisi və tacirlərlə yanaşı sənətkarlıq müəssisələrindən də pulla toplanılan vergi olduğunu göstərmişdir [6, s.45-46]. S.M.Onullahi isə bir sıra qaynaq materiallarına əsaslanaraq, tamğanın sənətkarlara deyil, tacirlərə və ticarət müəssisələrinə aid olduğunu qeyd etmişdir [7, s.147]. Tamğanın bilavasitə ticarətlə bağlı olmasını Xurşah ibn Qubadəl-Hüseyni və İsgəndərbəy Münşinin verdiyi məlumatlar da bir daha təsdiq edir. Hər iki müəllif I Şah Təhmasibin 1565-ci ildə tacirlərdən alınan “yollar və şəhərlər tamğasını” (“yol pulunu”) onlara bağışladığını, yollarda tacirlər və müsafirlərin bu vergi ilə qoruyucular (karvan yollarını mühafizə edən əsgərlər – N.S.) tərəfindən incidilməsi hallarının aradan götürüldüyünü bildirmişlər. İsgəndərbəy Münşi bu barədə daha ətraflı məlumat verərək yazırdı

ki, I Şah Təhmasib keçmiş şahlar dövründə qüvvədə olan yollar tamğasını ləğv etdi. Övvəllər yollarda hərəkət edən tacirlərdən, gəlib-gedənlərdən hər il İraq pulu ilə min түмән alınırды. I Şah Təhmasib həzrət Sahib Əzzamanı (on ikinci imamı) hicri 972-ci ildə yuxuda gördüyü üçün qeyd olunan yol pulunu tacirlərə, gedib-gələnlərə bağışladı. Qeyd etmək lazımdır ki, I Şah Təhmasibin bu fərmanının icrası ölkə iqtisadiyyatının bərpa imkanlarını artırmış, ticarət canlanmış və dövlət xəzinəsi yeni gəlir mənbələri qazanmışdı.

Ölkə miqyasında ticarətin inkişafı bir sıra daxili və xarici amillərlə bağlı idi. Daxili ticarətin inkişafı, ilk növbədə ictimai əmək bölgüsünün meydana gəlməsindən, əmtəə istehsalının yaranması və genişlənməsindən asılı idi. XVI yüzillikdə ölkə miqyasında başlanan iqtisadi təkamüllə bağlı olaraq ictimai əmək bölgüsü və əmtəə istehsalının meydana çıxması şəhərlərdə daxili bazarların inkişafına təkan verirdi. Daxili tələbatın artmasına uyğun olaraq dövlət səviyyəsində həyata keçirilən tədbirlərlə müşayiət olunan sabit daxili siyasət kursu da daxili bazarların yaranması və ticarət əlaqələrinin genişlənməsində az rol oynamırdı. Bu baxımdan, sözsüz ki, 1565-ci ildə I Şah Təhmasib tərəfindən tamğa vergisinin ləğv edilməsi ölkə daxilində iqtisadi inkişafa və ticarətin genişlənməsinə nəzərə cərpacaq dərəcədə təsir göstərə bilmişdi. Daxili bazarların yaranması və inkişafı eyni zamanda Səfəvi dövlətinin beynəlxalq qarşılıqlı iqtisadi əlaqələrinin genişlənməsindən və yeni tranzit ticarətindən asılı idi. Bir sıra xarici iqtisadi amillərdə ticarətə əhəmiyyətli şəkildə təsir göstərirdi və qeyd etmək lazımdır ki, belə təsirlər heç də həmişə müsbət olmurdu. Məsələn, 1534-1555-ci, 1578-1590-cı və 1603-1639-cu illər Osmanlı-Səfəvi qarşıdurmaları həm daxili, həm də tranzit ticarətə böyük ziyan vurmuşdu.

S.M.Onullahi I Şah Abbasın (1587-1629) vergi siyasətinin daxili və xarici iqtisadi əlaqələrə göstərdiyi təsir haqqında ətraflı məlumat verərək göstərir ki, 1611-ci ildə Təbriz əhalisi iki il müddətində malcəhət, divan vergilərindən, bir qədər sonra, 1615-ci ildə Məmaliki-Məhrusə əhalisi mal-xərac vergisindən azad olundu. Bundan başqa, dağalıq və dövlət hesabına alınan ehdas vergisi də ləğv olunur. Müəllif qeyd edir ki, vergi siyasəti ilə yanaşı, karvan yollarının təhlükəsizliyi ilə bağlı tədbirlərin həyata keçirilməsi də ölkənin xarici iqtisadi əlaqələrini xeyli genişləndirmişdi [7, s.150]. Bu da öz növbəsində ölkənin iqtisadi dirçəlişi və daxili ticarətin inkişafı üçün əlverişli imkan yaradırdı.

Avropa ölkələri ilə mal mübadiləsini və ticarət əlaqələrini genişləndirməyə çalışan I Şah Abbas 1599-cu ildə ingilis Antoni Şerli ilə Qərbin bir sıra dövlət başçılarına xüsusi fərman göndərmişdi. Fərmanda göstərilirdi ki, xristian dininin bütün məzhəblərindən olan tacirlərə Səfəvi ölkəsində sərbəst ticarət etmək hüququ verilir və yerli məmurların onların işlərinə qarışmasına və onları incitməsinə yol verilməyəcəkdir. Fərmanda eyni zamanda xristian tacirlərinin idxal etdikləri mallardan gömrük alınmayacağı, tacir vəfat etdikdə malının onun ortağına, xidmətçisinə, yoldaşına veriləcəyi və bu məsələlər üzrə yerli məmurların məsuliyyət daşıyacağı da qeyd olunurdu [8, s.103,103-104]. Fərmanın sonluğunda göstərilirdi: “...Bizim əyalət və vilayətlərimiz onların üzünə açıqdır. Ölkəmizdə icazənamələrin yeniləşdirilməsi barədə vahid bir qayda olmasına baxmayaraq, heç kim onlardan gəliş və gedişlərinin səbəblərini soruşa bilməz...” [8, s.103-104].

Sabit daxili iqtisadi siyasət kursunu müəyyən edən I Şah Abbas yerli tacirləri dövlət himayəsi altına alaraq ticarəti genişləndirib, onu xəzinənin əsas gəlir qaynaqlarından birinə çevirə bilmişdi. I Şah Abbasın ticarət və sənətkarlığın inkişafına himayədarlıq siyasəti karvan yollarının təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin təşkili və yolların abadlaşdırılması işinə qayğı göstərməsi, karvansaralar tikdirməsi, quldurlara qarşı amansız mübarizə aparması və yeni yollar çəkdirməsi ilə ifadə olunurdu. O, Xəzər dənizi sahili boyunca Mazandarana qədər 270 km uzanan çınqıl və sal daşlar döşənmiş yollar çəkdirmişdi. Bununla bağlı İsgəndər bəy Münşi yazırdı ki, ölkənin yollarında gediş-gəliş olduqca çətin idi. Şah Abbas hakimiyyətə gəldiyi ilk gündən bu çətinliklərlə maraqlanmağa başladı.

O, əvvəlcə yol kəsənlərin kimliyini müəyyən etdi. Sonra onların başçılarını tutdurdu, bəzilərini təbiyə edərək bağışladı, bəzilərini isə cəzalandırdı. Məmaliki-Məhrusədə yolların təhlükəsizliyini təmin etdi [9, c.2, s.1104].

Bu dövrdə ölkə daxili iqtisadi əlaqələr karvan yolları və yol kənarı karvansaraların qorunub saxlanması və normal fəaliyyət göstərməsindən daha çox asılı idi. Bunun üçün isə kifayət qədər vəsait tələb olunurdu. Fransa səyyahı və elçisi Jan Batist Tavernye yazır ki, Naxçıvan yaxınlığında Araz çayı üzərində körpü var idi. Bu körpüyə şəhərin maliyyə idarəsinin mübaşiri nəzarət edir və oradan keçən karvanlardan rəhdari (gömrük rüsumu – N.S.) toplayırdı. Körpüdən keçib şəhərə daxil olmayan karvanın hər dəvə yükündən 10 abbası alırdılar. Bu pul yolların təhlükəsizliyi və qorunmasına sərf edilirdi. Ölkənin bütün bölgələrində açılıb baxılmadan karvan yüklərindən eyni qaydada rəhdari alınır. Hər bir əyalətin hakimi mövcud qanunlara görə öz ərazisindən keçən ticarət karvanları üçün məsuliyyət daşıyırdı. Əyalət hakimi oğurlanmış malın dəyərini ödəməli idi. Buna görə də ölkə miqyasında karvan yolları təhlükəsiz idi.

Ticarət yolları ilə də istənilən yerə təkbaşına sərbəst mal aparmaq mümkün idi.

Bütün bunlar daxili və xarici ticarətə dövlət qayğısının nəticəsi idi. Dövlət ölkənin iqtisadi bölgələrini daha sıx əlaqələndirmək üçün bir sıra tədbirlər görürdü. Məsələn, yolların keçdiyi çaylar üzərində körpülər salınmış, İsfahan və bir çox başqa şəhərlərdə örtülü bazarlar tikilmişdi. I Şah Səfi (1629-1642) ölkənin daxili bazarlarında ticarətin tənzimlənməsi ilə əlaqədar xüsusi qanun vermişdi. Həmin qanun türk səyyahı Evliya Çələbinin diqqətindən yayınmamış və bu qanunu ölkənin ən yaxşı xüsusiyyətlərindən biri kimi qiymətləndirmişdi. E.Çələbi yazırdı: “Şeyx Səfi (Şah Səfi) qanunu üzrə bütün bazarlarda alqı-satqı bisti, abbasi, gümüş və altın ilə aparılır. Bu ölkədə əcnəbi pulları tədaviyə yoxdur... Tədavildəki sikkələrin üzərində, ölçü vahidlərinin uclarında, gilələrin üzərində, satış parçalarının uclarında “la ilahə illəllah” sözləri yazılmışdır... Bazar və dükanlarda, meydan bazarlarında sarı tuncdan hazırlanmış asma tərəzilər vardır... Hər cür malı düzgün tərəzilərdə çəkib satırlar. Buğda, düyü və başqa dənli bitkilər gilə ilə çəkilib satılır. Onlar tərəzidə çəkilir. Parça və başqa arşın mallar Məkkə qulacı ilə ölçülüb satılır. Mal-qara isə qanuna müvafiq şəxsən təyin etdiyi qiymətlərə uyğun satılır” [10, s.33].

Qeyd etmək lazımdır ki, Elxani hökmdarı Qazan xanın (1295-1304) vaxtilə keçirdiyi islahatlara görə ölkənin çəki, uzunluq və ölçü vahidləri Təbriz ölçü vahidi əsasında qəbul edilmişdi. Qazanxan dövründə dənli bitkilərin (buğda, arpa, düyü, güncüt, noxud, mərçi və s.) hər biri üçün taxtadan gilə adlanan ölçü qabları hazırlanmış, onları satıcı dəyişdirə bilməsin dəyə üzərinə möhür vurulmuşdu. Ancaq E.Çələbinin yazdığına görə, XVII əsrin 40-cı illərində “buğda, düyü və başqa dənli bitkilərin məhsullarını tərəzi ilə satırdılar. Qumaş parça, xalı-xalça isə Məkkəzirəsi (qulacı)” ilə satılırdı. Mal-qara isə, qeyd olunduğu kimi, hər başa görə təyin olunan qiymətlə satılırdı. Və səyyah belə qeyd edirdi: “Şahın qanunu budur” [11, c.2, s.261].

Evliya Çələbi Səfəvi məmləkətinə 1654-cü ildəki səfərində bir daha bazar və dükanlarda malların satışı ilə maraqlanaraq yazırdı: “Hakimlərin Şeyx Səfinırxı (yəni qiymət məzənnəsi – N.S.) dəyə zəbt və rəbt etmələrinə, təmizliyinə eşq olsun! (yəni hakimlər tərəfindən Şah Səfinin hökm və sərəncamlarının düzgün yerinə yetirmələrinə, belə qayda-qanuna eşq olsun! – N.S.)” abbasi və bisti-lərinin üzərində “La ilahə illəllah Məhəmməd Rəsulullah Əli vəliyullah” yazırlar. Sikkə üzərində qəlp, xilaf iş görəni, qəlp pul kəsən adamı aman vermədən qətlə yetirirlər. Bütün bazarlarda yeyəcək və içəcək Əli tərəzisi ilə satılır, hətta buğda, yumurta, bişmiş toyuq, ağ çörək və bütün ərzaqlar tərəzi ilə satılır. Heç kim Səfi nırxını pozmur. Çünki hiyləgərlərin (saxtakarlıq və möhtəkirlilik edənlərin – N.S.) dərhal gözlərinə mil çəkir, başına tas keçirirlər. “Möhkəm bir Əli inzibati qaydası hökm sürür...” [12, s.36].

Məlum olduğu kimi, I Şah Səfi 1629-cu il yanvarın 8-də tacqoyma günü rəiyyət və sənətkarların hamısının borclarını, dövlətin I Şah Abbas dövründə ipək ticarəti üzərinə qoyduğu inhisar hüququnu ləğv etmişdi. Hərbi qulluqçuların məvacibləri də ödənilmişdi. Şahın fərmanı ilə əhali üzərinə qoyulmuş vergilər də azaldılmışdı. Belə bir iqtisadi siyasət daxili və xarici ticarətin, iqtisadi əlaqələrin və bütövlükdə məhsuldar qüvvələrin inkişafına əlverişli şərait yaratmışdı. Osmanlı dövləti ilə bağlanmış 1639-cu il sülh müqaviləsi ölkədə dinc quruculuq işləri aparılmasına imkan vermişdi.

Bazarlarda məhsulun satış qiymətinə nəzarət sisteminin tətbiq edilməsi və məhsul satışının dövlət səviyyəsində tənzimlənməsi də iqtisadi inkişaf prosesinə müsbət təsir göstərirdi. Dövlətin göstərişləri ilə məmurlar gündəlik tələbat mallarının alqı-satqısına ciddi nəzarət edir, qiyməti pozanlar cəzalandırılırdılar. Bütün bunlar türk səyyahı Evliya Çələbinin nəzərindən yayınmadığına görə “Şeyx Səfinırxı-deyə zəbt və rəbt edənlərə eşq olsun” demişdir. Göründüyü kimi, I Şah Səfinin 1629-cu ildə verdiyi hökmlər yerli hakimlər tərəfindən yerinə yetirilir, bazarlarda qiymət məzənnəsi düzgün nizamlanır, qayda-qanuna ciddi əməl olunurdu [13, s.153-154].

I Şah Səfinin iqtisadi siyasəti böyük əraziyə malik vilayətlərin mərkəzi olan iri şəhərlər arasında ticarət əlaqələrini gücləndirməklə daxili bazarların inkişafına müsbət təsir göstərmişdi. Qeyd etmək lazımdır ki, Səfəvi dövlətində daxili iqtisadi əlaqələr mövcud gömrük sistemi ilə tənzim edilirdi. Şah Səfi dövründə Səfəvi ölkəsində olmuş, buradakı mövcud iqtisadi sistemi proteksionizm (himayəçilik) siyasətinin hökm sürdüyü Rusiyadakı sistemlə müqayisə edən alman alimi və səyyahı A.Oleari yazırdı: “İran (Səfəvi – N.S.) Rusiya kimi bağlı (qapalı) yox, açıq ölkədir. Yerli əhali və yad xalqlar dövlətə tələb olunan gömrüyü ödəmək şərti ilə istədikləri kimi ölkəyə gəlib-gedə, ticarət və sənaye ilə məşğul ola bilərlər” [14, s.791].

Şah Səfi verdiyi qanunlar və gömrük siyasəti ilə daxili ticarəti və ölkənin xarici iqtisadi əlaqələrini nizamlamaqla yanaşı bu sahələr üzərində dövlət nəzarəti yaradırdı. Bu dövrdə tacirlərdən və adi satıcılardan yollarda gömrük nəzarətçiləri (rəhdarlar) tərəfindən “rəhdari” adlı yol gömrüyü (rüsüm), şəhərlərin giriş darvazaları və bazarlarda isə bac (ticarət rüsümü) alınır. Adam Oleari Şah Səfi dövründə ticarət yollarında gömrük məntəqələrinin artırıldığını bildirərək yazırdı: “Şah Təhməsisib vaxtında bir çox gömrükxanalar aradan götürülmüşdü. Şah Abbas onları yenidən bərpa etdirdi. Şah Səfi isə onların sayını daha da artırdı, nəinki sərhədlərdə, hətta ölkə daxilindəki əsas ticarət mərkəzləri olan şəhərlərdə, xüsusilə çoxlu keçidləri və körpüləri olan yerlərdə gömrükxanalar yaradılmışdı. Yerli və əcnəbi olmalarından asılı olmayaraq, buradan keçən bütün tacirlər məlum gömrüyü ödəməli idilər” [14, s.839].

Belə bir faktı da qeyd etməyi lazım bilirəm ki, I Şah Abbasın (1587-1629), I Şah Səfinin (1629-1642) və II Şah Abbasın (1642-1666) hakimiyyətləri dövründə dövlətin yeritdiyi düzgün iqtisadi, ticarət və gömrük siyasəti ölkənin daxili və xarici ticarətinin inkişafını təmin edə bilirdi. Şah Süleymanın hakimiyyətinin (1666-1694) ilk illərindən başlamış və Şah Hüseynin hakimiyyəti dövründə (1694-1722) dərinləşmiş iqtisadi tənəzzül və böhran şəraitində dövlətin əsas gəlir sahələrindən biri olan daxili və xarici ticarət zəifləyərək tənəzzülə uğramışdı.

Açar sözlər: Səfəvilər, ticarət, iqtisadiyyat, vergi, bazar, tacir

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Али-заде А. Социально-экономическая и политическая история Азербайджана XIII-XIV вв. Баку: Изд-во Академии Наук Азербайджанской ССР, 1956, 419 с.
2. Azərbaycan tarixi. Uzaq keçmişdən 1870-ci ilə qədər. tarix ü.e.d., professor S.Əliyarlının redaktəsi ilə. Bakı: Azərbaycan nəşriyyatı, 1996, 872 s.

3. Səfərnəməha-ye venesiyan dər İran (şəş səfərnəmə), tərcome-ye doktor Mənuçöhr Əmiri, şerkət Sehami, Entəşarate Xarəzmi, h.1348, 450 s.
4. Fekete L.E. Einführung in die persische paläographie 101 persische dokumente. Budapest: Akademia Kiado, 1977, 594 s.
5. Qazi Əhməd Qumi. Xelasət ət-tavarix. Cild 1-2. Tehran: Entəşarate və cape Danəşgah, h.1363.
6. Эфендиев О.А. Образование Азербайджанское государство Сефевидов в XVI веке. Баку: Изд. Элм, 1981, 307 с.
7. Onullahi S.M. XIII-XVII əsrlərdə Təbriz şəhərinin tarixi. Bakı: “Elm” nəşriyyatı, 1982, 278 s.
8. Əhməd Tacbəxş. İrandər zəmanə Səfəviyyə. Təbriz: capxane-ye Şəfəq, h.1340, 406 s.
9. İsgəndər bəy Münşi. Tarix-i aləm aray-i Abbasi. Cild 1-2, Tehran: cape Qolşen, h.1350, s. 1-607, 607-1235.
10. Evliya Çələbi. Səyahətnamə. Türk dilindən işləyəni və şərhlərin müəllifi tarix elmləri doktoru, professor Seyidağa Onullahi, Bakı: Azərbaycan Dövlət nəşriyyatı, 1997, 87 s.
11. Evliya Çelebi. Seyahatnamasi. İkinci cild, İstanbul: Kardeş matbaası, 1314, 466 s.
12. Evliya Çelebi. Seyahatnamesi. Yeddinci kitab, İstanbul: 1970, 335 s.
13. Bayramlı Z.H. Əzizli B. Azərbaycan Evliya Çələbinin 1654-cü il “Səyahətnamə”sində. Bakı: Azərbaycan nəşriyyatı, 2000, 174 s.
14. Адам Олеарий. Подробное описание путешествия Голштинского посольства в Московию и Персию в 1633, 1636 и 1639 годах. Пер. с немец. П.Барсова, Москва: Университетская типография, 1870, 1033 с.

Низами Сулейманов

ТОРГОВАЯ ПОЛИТИКА СЕФЕВИДОВ

В статье в период правления Сефевидов исследуется один из самых прибыльных сфер экономики – торговля, налоговая политика, которая положительно повлияла на внутреннюю и внешнюю экономическую политику государства.

Ключевые слова: Сефевиды, торговля, экономика, налог, рынок, ремесленник

Nizami Suleymanov

TRADE POLICY OF SAFAVI STATE

Summary

During the Safavid period trade and tax policy of the most profitable sectors of the economy influencing on the internal and external economic policy of the state are analyzed in the article.

Keywords: Safavid, trade, economics, tax, market, craftsman